

Ötvös István

LEGITIM FORRADALOM?

Az 1956-os forradalom világpolitikai jelentőségét és történeti egyediségét már számos szerző, rengeteg tanulmányban járta körül. A folyamatosan zajló kutatások sok részkerésben újabb és újabb dokumentumokat emeltek be a történeti kontextus elemzésébe; alátámasztva, néha kisebb mértékben módosítva a korábbi publikációk megállapításait. Jelen tanulmány alapvető kérdése azonban inkább az: a hatalom legitimitásának szemszögéből mennyire paradox – és ebben a minőségében egyedi – a magyar forradalom?

1.

A történelemben az egyik legkevésbé tárgyalt probléma a hatalom legitimitásának kérdése. Ennek egyik oka, hogy a politikusok – érthető módon – sem akkor nem kívánnak beszélni legitimitásukról, ha van, sem akkor, ha nincs. Kádár János ebből a szempontból – meglepő módon – üdítő kivételnek számít. Amikor utoljára volt alkalma beszélni a párt belső nyilvánossága előtt 1989 áprilisában, két politikailag releváns témát érintett: az egyik a koncepciók perek problémája, a másik Nagy Imre 1956-os lemondásának kérdése volt. Utóbbi számunkra most kiemelkedő jelentőségű, hiszen itt – 33 év elteltével (!) – még mindig azzal a problémával küzd 20. századi történelmünk egyik meghatározó politikusa, hogy Nagy Imre lemondásának hiányában saját hatalma *mindvégig* illegitim volt.

Kádár nem csupán utólag tulajdonított nagy jelentőséget Nagy Imre lemondásának. Már a forradalom vérbe fojtása után fontossá vált számára a kérdés. Ha ugyanis Nagy Imre lemond, hallgatólagosan elismeri, hogy képtelen volt kezelni a helyzetet és működése káoszhoz vezetett. A szovjet beavatkozás ezért helyes. Másrészt utat nyitott volna az új kommunista kormánynak, amely legalább a legitimitás *látszatával* kezdhette volna meg munkáját, és – nem melleleg – a szovjetek behívásához is jogot nyer.

Nagy Imre ezzel szemben inkább „keresztbe feküdt a küszöbön”. Hogy mennyire vezette az a tudatos szándék, hogy így mentheti meg a szocializmus ügyének kis darabját a jövő számára, nem tudjuk. Az kétségkívül igaz lehet, hogy lemondása dezavualó hatásként a baloldal számára nem maradt volna fogódzó a forradalomban. Ha a kommunista miniszterelnöktől megfosztjuk a forradalmat, valójában nem maradt volna más – a baloldali megközelítés számára –, mint egy rendszer- és szovjetellenes fegyveres felkelés. Ilyeténképpen a reformkommunista/szocialista megközelítés értelmezhetetlenné vált volna.

Fontos megjegyeznem, hogy Nagy Imre legitimitása egyébként éppúgy gyenge lábakon állt, mint Kádáré. Bár a forradalom kitörése előtt is szó esett arról a pártvezetésben, hogy az őszy folyamán egyre nyilvánvalóbbá váló válságot a párt egy újabb személycseré-

L. Simon László

KULTURÁLIS EURÓPA*

A mi nyugati társadalmaink a fejlődés bővületében élnek. A folyamatos gazdasági, tudományos, technológiai, társadalmi fejlődés igénye a mai ember számára pozitív értéként jelenik meg. A haladás és a progresszivitás olyan fogalmak, amelyek önértékkel bírnak, ennek megkérdőjelezése egy szellemi vitában eleve hátrányos pozíció felvételét jelenti: komolyan megmosolyogják azt, aki szerint bizonyos kérdésekben, például a mindennapi társadalmi együttélés, a család intézményi létének dolgában nem lehet, vagy inkább főlegesen tovább fejlődni. A hagyományos nemi szerepek tarthatatlansága ugyan létező elmélet: együtt élünk olyan törekvésekkel, amelyek egy félreértelmezett szabadságeszmény jegyében a szabad nemválasztás társadalmi programját hirdetik meg, de ezt semmiképpen sem tarthatjuk a biológiailag determinált nemiség meghaladásának, azaz a folyamatos fejlődés következő állomásának.

Konzervatívként azt gondoljuk, hogy a társadalom szövete legkisebb, ugyanakkor alapvető jelentőségű közösségi szerveződésének, a családnak más együttélési formákra való lecserélése tekinthető ugyan legitim törekvésnek, de az általunk jónak tartott s megélt modell továbbfejlesztésének nem. A családról alkotott véleményünk kulturálisan kódolt, azaz szocializációnk során identitásunk részévé vált, s ez meghatározza viszonyulásunkat a család fogalmának újraértelmezési kísérleteihez, azaz vagy elutasítjuk, vagy elfogadjuk az új modelleket. Ám elfogadástól vagy eltaszítástól függetlenül nehéz lenne megmagyarázni, mitől fejlettebb vagy elmaradottabb az egyik legitim modell a másikhoz képest, azaz miért fejlettebb a hagyományos keresztény házasság, mint a muszlimok többnejűsége, s mitől progresszívebb a „papír nélküli” párkapcsolat, vagy éppen egyes hölgyeknek az a szándékos, programszerű törekvése, hogy a gyermekeiket egyedül neveljék fel, mint férfi és nő életre szóló, a gyermekeik számára meleg családi fészket biztosító, lelki, szellemi és vagyonközössége. A homoszexuálisok együttéléséről már ne is beszéljünk, a nevükben megszólaló jogvédő aktivisták könnyedén elsiklanak azon paradoxon felett, hogy miközben a hagyományos házasság intézményét idejétmúltnak tartják, maguknak a heteroszexuálisokkal azonos jogokat, azaz a polgári és egyházi házasság megkötésének a lehetőségét követelik. S ha ezt a jelenlegi konzervatív törvényhozó többség az alaptörvényben zárja ki, ők úgy beszélnek jogfosztásról és a jogegyenlőség hiányáról, mintha a jogegyenlőség az emberek közti különbözőségektől függetlenül, valamilyen abszolútumként létezne. Miközben tudjuk, hogy gyerek és felnőtt, elítélt és büntetlen, katona és civil, választó és választott, főnök és beosztott jogai és kötelességei között mindig találunk különbséget. Az írott és íratlan normarendszereink szabályozzák is ezeket a különbségeket, s ugyan a szabályok változnak, a hangsúlyok eltolódnak, de

* Előadásként ehangzott a Polgári Gondolán 2016. október 8-án.

alapvetően akkor jó keretei az életünknek, ha a kisebbségek speciális jogainak a tiszteletben tartása mellett mégiscsak a többség értékrendjére épülnek.

Ezek a példák is azt igazolják, hogy a társadalmi együttélés keretei kulturálisan meghatározottak, azaz a kisebb vagy nagyobb közösségekhez való viszonyunk identitásunk részét képezi. Ha a kulturális Európa fogalmát létezőnek fogadjuk el, azzal az európai identitásmegléte mellett is hitet teszünk. Ez az európai identitás nem egyenlő az Európai Unió identitásának fogalmával – már ha ez utóbbi létezik egyáltalán. Európa földrajzi határai nem feltétlenül esnek egybe azzal a határvonallal, amit azon országok köré húznánk, amelyek polgárainak többsége számára ma még érzelmileg és szellemileg is átélhető identitáskeretet jelent az öreg kontinenshez tartozás tudata. S ez a képzeletbeli határ az unió határaival sem egyezik meg. Ráadásul az Európai Unió viszonylag fiatal képződmény, így a hozzá való tartozás tudata még csak kevesek számára jelent érzelmi azonosulási lehetőséget. Paradox módon gyakran éppen annak vagyunk a tanúi, hogy az EU-t abszolút értéként felmutatók, az EU-identitás erősítését szorgalmazók ezt olyan módon teszik, hogy közben lemondanak egy ma még szerencsére nagyon erős identitásközösséghez, a saját nemzetükhöz való tartozásukról. Ők azok, akik az uniós integráció olyan fokát szorgalmazzák, ami számunkra egyenlő lenne az önfeladással, a történeti, a nemzetállamok és nemzeti kultúrák egymás mellett élésére épül Európáról való lemondással. Az unió identitáskeretként való meghatározása azért sem megy könnyen, mert az EU a polgárai körében széleskörű legitimációs válsággal küzd, aminek hátterében az euró bevezetésének kudarcai, a migránshelyzet kezelésének sikertelenségei, a Brexit és még sok minden más áll. Miközben az unióhoz való tartozás mind gazdasági, mind politikai, mind kulturális szempontból alapvető érdekünk, mégis úgy érezzük, igaza van Roger Scrutonnak, aki legutóbbi budapesti látogatásakor adott interjújában az mondta: „Az EU az európai gondolat perverz megvalósulási formája csupán. Az idea egy civilizált rend, amelyben kompromisszum vezet a megoldásokhoz, ahol a kulturális szabadság fontos.” Az érvelő, vitatkozó, kompromisszumokat kereső, a boldogságra való törekvést és a kulturális szabadságot értéknek tekintő európai gondolat gyökereit Aquinói Szent Tamásnál és a tanait a kolostorok hálózatában európai normává emelő szerzeteseknél kell keresni. Akkor dőlt el, hogy a kereszténység nem egy merev, dogmatikus az ősi tanokat recitáló vallás lesz, hanem egy vitára, önreflexióra, alkalmazkodásra képes keret. A történelmi fejlődést figyelmen kívül hagyók persze szívesen dobálóznak évszázados ellenpéldákkal, de nem tudhatjuk, hogy ha a kereszténység semmilyen keretet sem adott volna az európai emberek életének, egyáltalán létezne-e itt olyan független kultúra, amiről most beszélhetnénk. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy a disputa vagy a változásra való nyitottság nem szükségszerű jellemzője minden vallásnak.

A kulturális szabadság a mi megközelítésünkben több, mint amit az európai értékekről rögzített az Európai Unió Alkotmányos Szerződésének I. 2. cikkelye: „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint

a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.” Az európai identitás, függetlenül attól, hogy az unió alapokmánya nem hivatkozik rá, elválaszthatatlan a kereszténységtől, a keresztény tanításból következő közösségi együttélési formáktól, a mi hagyományos családmmodellünkre épülő társadalmi szerkezettől. Elszakíthatatlan azoktól a közösségi létformáktól, amelyek évszázadok óta meghatározzák együttélésünk normáit. Ezek közé tartozik a nemzetállami lét alapvető értéként való elfogadása és megőrzése is, mivel a történelem bebizonyította, hogy Európában a nemzetek és a nemzetállami lét kialakulása valódi előrelépés volt a korábbi állapotokhoz és államszerveződésekhez képest.

Megismétlem: a mi nyugati társadalmaink a fejlődés bővületében élnek. Az új próféta úgy ítéli meg, hogy nemcsak a hagyományos családmmodell haladható meg, hanem a nemzeti közösségekhez való tartozás is avított dolog, olyasmi, amit globalizált világunkban szükségszerűen magunk mögött kell hagyni. Olyan Európát szeretnék, amelyben a munkaerő szabad áramlása nem csupán egy alapelv, hanem maga a valóság: ahogyan a középkorban, úgy majd szép új világunkban is az inasok, a tudósok, az iparosok és a többiek is bejárják Európát. Kezdetben több nyelven diskurálnak egymással, majd a végén lesz egy közös nyelv, nyilván a jelenlegi közvetítő nyelv kerül új pozícióba. A nemzetállami lét előtti, középkori Európában az inasból mesterré válás folyamata valóban a tudás, a kézműves és iparos tevékenységek szakmai ismeretanyagának hatékony átadási formája volt. Ilyen szerepet töltöttek be az akkori nemesi, uralkodói udvarok is, csak hogy azóta gyökeresen megváltozott a tudás közvetítésének módja, ezért a külföldön való tanulásnak egészen más a szerepe, mint a középkorban.

Szűcs Jenő történész professzor *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* című művében arra is rámutatott, hogy „a hűbéri udvarok sokasága, ez a mozaikszerűen sokszínű és értéknormáiban egységes milió volt a műhelye már a 11–12. század óta egy keresztény, de autonóm módon laikus kultúrának, értékrendnek és étosznak”. Viszont az akkori mobilitás értéként való abszolutizálása hibás következtetések levonásához vezethet. Hiszen a valóban meglevő, szinte a legtöbb társadalmi rétegre jellemző mobilitás csak földrajzi értelemben létezett: a zsoldosnak szegődő katonáktól az egyes szakmákat megtanuló iparosokon át az egymással házasodó főnemesekig vagy királyi dinasztiaiáig az volt jellemző, hogy ezek a társadalmi rétegek, osztályok egymással nem keveredtek. Mások voltak a szokásaik, s viseletük, a táncaik, az ételeik, a házaik, a díszítőművészetük, azaz a kultúrájuk. A társadalmi mobilitás a középkorban minimális volt, bár az alsóbb néprétegekben igény nyilván volt rá, erről a szegénylegényből királyfit varázsoló népmesék sokasága tanúskodik. (Amiről eddig szóltam, az Oroszországra nem igaz, a nagy medve társadalmi fejlődése eltér a nyugati feudalizmusokétól. Szűcs Jenőt olvasva értjük meg, hogy hiába a hatalmas orosz expanzió és agrárkolonizáció, s hiába kínált ez szinte végtelen teret a paraszti mobilitásnak, az orosz nemességnek az expanzióban való részesedése és érdekeltsége e mobilitás „hatékonyan drasztikus” megkötését eredményezte. Mindez a 15. és a 17. században is a paraszti migráció és további szabadságjogok radikális korlátozásához, sőt felszámolásához vezetett.)

A társadalmi mobilitás szempontjából Európa középső és nyugati felében éppen a nemzetállamok kialakulása hozott döntő fordulatot, azaz a nemzetállamok kialakulása

valóságos társadalmi fejlődést eredményezett. A mai egyenjogúsáig vezető rögös úton az első igazán nagy lépést az jelentette, hogy a nemes maga mellé emelte a parasztot és a jobbágyot is, akik a nemzet részévé váltak. Így a közös kulturális identitáskeretek kialakítására is lehetőség nyílt, s ez a közös identitáskeret az ipari, technológiai fejlődés felgyorsulásához jelentős mértékben hozzájáruló többletenergiákat szabadított fel. Azok, akiknek pár generációval korábbi felmenői még csak egy király vagy földesúr hűbéresei voltak, annak köszönhetően, hogy a nemzet, azaz közösség teljes jogú büszke tagjának érezhették magukat, valóságosan mozgósíthatók lettek a haza, a saját hazájuk érdekében – legyen szó országépítésről vagy honvédelemről. Ezért azok, akik napjainkban a nemzeteknek egy ködös uniós identitásban való felolvadásról álmodoznak, valójában éppen lemondanak a nemzethez való tartozás tudatából fakadó erőforrásról. Elfelejtik, hogy kizárólagos értékként beállított, áhított földrajzi mobilitás nemhogy nem fejlődés, hanem visszalépés egy korábbi állapotba. Ráadásul nehezen megvalósítható, mert az érzelmi alapú lelki közösségekhez tartozás tudata erősebb, mint az osztálytudat vagy a szakmai körökhöz tartozás tudata. (Nem vitatva, hogy ez utóbbiak során is kialakulhatnak erős érzelmi viszonyok, de ezek a csoportidentitások sosem képezik az ember önképének legfontosabb elemét.) Az érzelmi alapú lelki közösségekhez tartozás valóságos erejére az európai integrációs kísérleteknél is számos példát találunk, így a törökök helyzetét Németországban, a pakisztániakat Angliában, az arabokét Marseille-ben. Annak a keveredésnek és mobilitásnak az óhajta, amelyet az elitnek a kozmopolitizmus bővítésében élő része hisz, s amelyet a jelenlegi „elmaradott” formák meghaladásának állít be, nincsen felszabadító erejük, csak ezt a liberális értelmiség elitista nézőpontjából nehéz belátni. Pedig érdemes figyelni Scrutonra, aki úgy fogalmaz, hogy az „értelmiségiek számára persze rendkívül egyszerű és vonzó kozmopolita világban élni, a mindennapok helyéhez kötött, dolgozó embere számára viszont cseppet sem az”.

Európa tehát akkor erős, ha erős az identitása. Az Európai Unió csak akkor lehet erős, ha a formálódó identitása a kulturális Európa önazonosságára épül, az erős nemzetállamok együttműködésére. Az erős nemzetek és nemzetállamok jelentik Európa immunrendszerét. A migránsválság kialakulásából és félrekezeléséből is láthatjuk, hogy ez a legyengített immunrendszer nem képes megfelelően megvédeni a szervezetet. S mindaz, amit ebben a helyzetben mi betegségeként, bajként élünk meg, a terrorizmustól a nők köztéri molesztálásáig, csupán tünetek, amik mögött a valóságos betegség a nemzetállami lét, azaz az immunrendszer meggyengülése. Erős szervezetre válsághelyzetekben különösen nagy szükség van. Nem vagyok biztos benne, hogy igaza volt Samuel P. Huntingtonnak abban, amit több mint két évtizede írt le *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című nagy hatású művében: „a világpolitikát a civilizációk összecsapása fogja meghatározni. A civilizációk közti törésvonalak lesznek a jövő frontvonalai.” Abban viszont egyetérttek vele, hogy az új világban az alapvető konfliktusforrás „nem elsősorban ideológiai vagy gazdasági jellegű lesz. Az emberiséget megosztó nagy szakadék és a fő konfliktusforrás kulturális jellegű lesz.” Ma az igazi veszély nem a terrorizmus megjelenése, az eddig is létezett Európában, s nemcsak a bevándorlók, hanem az őslakosok „jóvoltából” is: az osztrák–magyar trónörökösre fegyvert rántó Gavrilo Principtől

az olasz maffián át az írek vagy a baszkok hírhedt terrorszervezeteiig, az IRA-ig vagy az ETA-ig hosszú listát állíthatnánk össze. A migránshullám felerősödése előtt csak 2009 és 2013 között 1010 terrormerényletet követtek el vagy kíséreltek meg uniós tagállamok területén, összesen 38 emberéletet követelve. Valójában az igazi veszély a kulturális alapú konfliktusban való alulmaradásunk, azaz végső esetben identitásunk, a kulturális Európa feladása.

A nemzetállamokat korszerűtlen képződménynek tartók nem számolnak azzal, hogy a nemzetállami lét lebontására tett kísérletek könnyen a visszajára fordulhatnak, s a szélsőségeket, a szélsőséges gondolatokat, a nacionalizmust erősíthetik. Az orosz származású brit zsidó filozófus, Isaiah Berlin szerint „a nacionalizmus a nemzeti öntudat lázassá vált, gyűlladással állapota, de még így is lehet békés és türelmes, s időnként az is volt. Általában [...] valamilyen sebesülés, sérültség váltja ki, a kollektív lealázásnak valamilyen fajtája.” Ehhez teszi hozzá Szabó Zoltán négy évtizeddel ezelőtti, *Egy nép, több nemzet* című írásában, hogy „ahogy az egyes nemzetek különböző mivolta minél inkább kifejeződik, az az emberiség számára energiaforrás. Akár a szén. S ha a nemzetnek a maga kifejezésére nincs módja, vagy ez akadályozódik, akkor úgy fejlődik ki a nacionalizmus valamely mérgezőbb fajtája, ahogy a szén-monoxid, ha az égő szén levegőt nem kap. Az egyéni lét értelme igen jelentős mértékben függ attól, hogy a nemzet a maga identitását mennyire fejezheti ki, s azt a levegőtlen állapotot, amely ezt elfojtja, az emberek számára nemcsak más nemzetbeliek válthatják ki. A sebesülés súlyosabb, ha a sérülés saját nemzetbeliek keze ütötte seb, s ez mérgeződik el. A nemzettudatot legmérgezőbben az sebesítheti meg, ha a nemzetbeliek egy része, többsége, a nemzetbelieket, ha másutt élnek, még a tudatából is kiküszöböli. Ez a lehető legbiztosabb módja annak, hogy nacionalizmust váltson ki utóbb. Nem a kiküszöböltekben, hanem a kiküszöbölőkben. A nemzeti identitás kifejezhetősége, a nemzeti érzés és összetartozás-tudat érvényesülése a nacionalizmus kifejlődésének egyetlen biztos ellenszere.”

„A nacionalizmus csak az állambölcseleknél és az elméleti államtan művelőinél észbeli kérdés, a tömegeknél ellenben érzelmi kérdés” – vélte a jó értelemben vett neoneacionalizmus fogalmát kidolgozó Klebelsberg Kuno, tudva, hogy a káros folyamatok elkerülése érdekében éppen a megelőzés a megoldás, s ennek a legjobb módja a gazdag hagyományanyagra, összetett kultúrára alapozott nemzeti identitás ápolása.

Kulturális Európáról, nemzeti és európai identitásról nem lehet történeti érzék nélkül beszélni. Klebelsberg szerint éppen a történeti érzék ápolása az egyik leghathatósabb gyógyszer „az ahistorikus radikalizmus ellen, mely a nemzetek egészségének egyik legveszedelmesebb ellensége”. Ez fordítva is igaz: az egészséges nemzettudat a legjobb orvosság a politikai radikalizmus ellen.

Bennünket, magyarokat sok alaptalan kishitőség rág belülről. Magam Babits Mihály-nak a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* című kötetben leírt szavaival azonosulok: „nemzet vagyunk, a szó régi, szellemi, jogi, erkölcsi értelmében; nem pedig faj a tülekedő fajok között, se nem valami nyomorult, kicsiny erőlködés a nagy erők félelmes csataterén”. Nyilvánvaló, hogy Ady komportszága az egésznapos fárasztó munka után a nagy folyónak melyik partján köt ki. Nem kérdéses, Európa mely részéhez tartoztunk és

tartozunk. Európaiságunkat, a nyugati kultúrkörhöz és a nyugati kereszténységhez való kapcsolódásunkat nem az uniós tagságunk legitimálja. Szűcs Jenő szavaival: „A magyar irodalom, művészet, művelődés szempontjából a Lajta sohasem vált határrá, orientációit a Habsburg-keret sem zavarta, sőt a kereten átnyúlva (erre áll leginkább Bibó István minősítése: »egyszerűbb szövedékekben, vidékies jelleggel«) Europa Occidens szerves része volt. Hogy azonban a »magaskultúra« önmagában még mennyire nem korrekció, arra elég felhozni az a tény például, hogy a 19. századi orosz irodalom, a kor talán legnagyobb irodalma mit sem korrigált Oroszország 19. századi struktúráján. Magyarország »kelet-európai« fordulata viszont, ha el is torzította a struktúrákat, azokból nem tudta kiszorítani a jog és szabadság szervező elveit.”

A *kulturális Európa* fogalma nem egyenlő az *Európa kultúrája* fogalmával. Az előbbi idézetből egyértelmű, hogy Vaszilij Zsukovszkij, Puskin, Lermontov, Gogol, Goncsarov, Turgenyev, Dosztojevszkij, Lev Tolsztoj vagy Csehov az európai kultúrának ugyanúgy részei, mint Kazinczy, Berzsenyi, Vörösmarty, Arany János, Petőfi, Madách, Vajda Péter, Eötvös József, Jókai vagy éppen Vajda János. Viszont maga Oroszország nem része annak a kulturális Európának, amelynek a mi hazánk és népünk Szent István óta az egyik alakítója.

*

Bibóhoz hasonlóan én sem hiszek „a történelemben százszázalékos szükségszerűségekben, hanem hiszek bizonyos nagy vonalakon belül több-kevesebb lehetőségben, melyet lehet elpuszkázní, és lehet szerencsés vágányokra irányítani”. S hiszek abban, hogy a történelem néha összesűrűsödik, s rövid idő alatt nagy és váratlan dolgok sokasága történik meg. Most oly korban élünk, amikor hirtelen görcsbe rándult az életünk Európában, amikor a szándékunktól függetlenül az események középpontjában találtuk magunkat. A tét óriási, s az lesz kérdés, döntéseinket és tetteinket meg fogják-e vitatni a dédunokáink, s ha igen, milyen nyelven, melyik országban, melyik politikai-gazdasági és katonai szövetség tagjaként. Remélem, ha majd lenézünk rájuk, láthatjuk, hogy magyarul teszik ezt, Magyarországon, a mi keresztény Európánk közepén.